

altından çıkarmıştır. Daha sonra bazı onarımlar yapıldıysa da tekke eski önemini kazanamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Natables*, Tokyo 1985, s. 62-65; Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Sarajevo 1986, s. 55-58; Halid Boljina, *Tekije u Fojničkom Kraju*, Foynitsa 1991, s. 46-50, 59-65; Amina Šiljak – Jesenković, “Dervisi i Tekije u Urbanoj Sredini”, *Urbano Bice Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1996, s. 84-85; Muhamed Huković, *Zbornik Alhamijado Književnosti*, Sarajevo 1997, s. 63-70; Emrina Memija – Lamija Hadžiosmanović, *Antologija Bošnjačke Poezije na Orientalnim Jezicima*, Sarajevo 1997, s. 203-207; Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998, II, 484-492; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s. 149-150; Šaćir Sikirić, “Derviskolostorok és szent sirok Boszniában”, *Turan*, II/9 (1918), s. 600; a.m.f., “Pobožne pjesme (ilahije) Šejh Abdurrahmana Sirrije”, *Glasnik Islamske Vjerske Zajednice*, IX/11-12, Sarajevo 1941, s. 332-354, 362-373; Hamid Algar, “Some Notes on the Naqshbandi Tariqat in Bosnia”, *WI*, XIII/3-4 (1972), s. 178-191 (aynı makale için bk. “Bosna'da Nakşibendî Tarikatı Üzerine Bazı Notlar”, *Nakşibendilik* [haz. A. Cüneyd Köksal], İstanbul 2007, s. 338-345); Fatih İyiyol, “Bosna-Hersek'te Ocaklar: Zivciç-Vukeljići ve Mesudije Tekkeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 63, Ankara 2012, s. 191-206; Alexandre Popovic, “Abd al-Rahmān Sirmī”, *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2009, fas. 2, s. 10-11.

HAMİD ALGAR

ABDURRAHMAN TÂHÎ

(bk. TÂHÎ, Abdurrahman).

ABDURRAHMAN VAHİD

(عبد الرحمن وحيد)

(1940-2009)

Nehdatü'l-ulemâ teşkilâtı liderlerinden, Endonezya'nın dördüncü devlet başkanı.

4 Ağustos 1940'ta Doğu Cava'nın Jombang şehrinde doğdu. Halk arasında “Gus Dur” lakabıyla tanınmıştır. Aile kökenine işaret eden “Gus” kelimesi Cava dilinde “kiai” (âlim, müderris) çocukları için kullanılan bir şeref unvanı, “Dur” da Abdurrahman isminin halk dilindeki kısaltılmış biçimidir. Baba ve anne tarafından dedeleri, Doğu Cava'nın Jombang bölgesinde geleneksel dinî eğitim kurumları olan pesantrenlerin kurucuları ve yöneticileri olup Nehdatü'l-ulemâ'nın 1926'daki kuruluşunda aktif görev almışlardır. Babası K. H. Abdülvahîd Hâşim 1940'lı yıllarda bağımsızlık hareketlerinde öncü rol oynamış, 1949-1952 yılları arasında yeni kurulan Endonezya Cumhuriyeti'nin

Din İşleri bakanı olarak görev yapmıştır. Abdurrahman ilk öğrenimini Cakarta'da, orta öğrenimini Orta Cava'da Yogyakarta'daki bir ticaret okulunda tamamladı. Yogyakarta'da bir yandan da Nehdatü'l-ulemâ âlimlerinden K. H. Ali Maksım'un Krapyak pesantreninde Arapça, fıkıh, tefsir ve hadis gibi dersler okudu. Dinî öğrenimine Magelang'da ve Jombang'daki pesantrenlerinde devam etti. Buralarda edindiği klasik dinî bilgilerin yanı sıra Çince-Endonezyaca romanlardan Rus klasiklerine, Marksist literatüre ait kitaplardan İhvân-ı Müslimîn liderlerinin eserlerine kadar çok çeşitli konularda eserler okudu. İngilizce, Arapça, biraz da Almanca ve Felemenkçe öğrendi. Bu arada geleneksel Cava mistisizmine ve Çin kültürüne ilgi duydu; bir mühtedi olan Almanca hocasından klasik Batı müziği ve edebiyatı zevkini edindi. 1963'te Mısır'a giderek dört yıl kadar Ezher Üniversitesinde Arapça ve dinî ilimler tahsil etti. Kahire Amerikan Üniversitesi Kütüphanesinde düzenlenen seminer ve toplantılara katıldı. Ezher'deki hocalarının aşırı muhafazakârlığını benimsemese de Kahire'nin zengin kültür yapısından etkilendi. Kahire'deki Endonezya öğrenci derneğinin başkanlığını üstlendi, yayımladığı öğrenci dergisinde yazılar yazdı. Daha sonra Irak'a geçen A. Vahîd 1966-1970 yıllarında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Edebiyatı Bölümü'nde de öğrenim gördü. Felsefe, din, siyaset ve tartışma konularını içeren Arapça, İngilizce ve Fransızca kitaplar okudu. Lisans üstü öğrenimi için Hollanda ve Almanya'daki üniversitelere yaptığı başvurular diplomasının tanınmaması yüzünden sonuçsuz kalınca 1971'de ülkesine döndü.

Abdurrahman Vahîd, Endonezya'da dedesi Bisri Şansurî'nin Jombang'daki pesantreninde ders vermeye başladı. 1972-1974 yıllarında buradaki Hâşim Eş'arî Üniversitesi'nin Usûlüddîn Fakültesi'nde

Abdurrahman Vahid

hocalık ve dekanlık yaptı. 1974-1980 arasında Tebuireng Pesantreni'nin genel sekreterliğini yürüttü. Pesantrenlerin genel durumu hakkında geniş mâlûmat sahibi olduktan sonra bu okullardaki dinî eğitim tarzıyla modern eğitim arasındaki büyük farkın giderilmesi gerektiği kanaatine vardı. 1978'de başşehir Cakarta'ya taşınarak Cakarta'nın güneyindeki Ciganjur Pesantreni'nin yöneticiliğini üstlendi. Bu arada düzenli olarak Cakarta'daki Nehdatü'l-ulemâ mensuplarının yanı sıra müslüman ve gayri müslim aydınlar, sanatçılar, gazeteciler ve halkın ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurdu. 1979'da teşkilâtın Cakarta'daki merkez komitesi üyeliğine seçildi. Cakarta'da toplum temsilcileriyle önde gelen pesantrenleri buluşturarak pesantren merkezli kitlesel kalkınma projelerinin geliştirilmesine öncülük etti. Ayrıca *Prisma*, *Tempo* ve *Kompas* gibi dergi ve gazetelerde İslâm kültürü, modern İslâm düşüncesi, sinema, edebiyat, spor, uluslar arası ilişkiler konusunda yazılar yazdı. 1982'de Cakarta Güzel Sanatlar Konseyi başkanlığına seçildi. Cakarta Ulusal Film Festivali'nin jüri başkanlığını yaparak genç kuşak Nehdatü'l-ulemâ mensupları ve liderlerinin geniş sosyal çevrelerle ilişki kurmalarına öncülük etti. 1980'li yıllarda yurt dışına gidip aynı şekilde sosyal ve dinî kesimlerle ilişkiler kurdu. Uluslararası Diyalog Vakfı danışmanlığı, Din ve Barış Konferansı Başkanlık Kurulu üyeliği gibi görevler aldı. Çoğulcu din anlayışına katkısı sebebiyle Ağa Han İslâm mimarisi ödülüne aday gösterildi. Demokrasiye ve dinler arası ilişkilere önem vermesinden dolayı 1993'te toplumsal liderlik alanında Ramon Magsaysay ödülüne layık görüldü.

Entelektüel ve sosyal içerikli faaliyetleriyle cemiyet içindeki itibarı sürekli yükselen A. Vahîd üst düzey yöneticilerle temaslar kurdu, dini siyasetten uzak tutmaya çalışan Suharto yönetiminin politikalarını destekledi, Nehdatü'l-ulemâ'nın yenileşerek sosyal ve dinî içerikli bir harekete dönüşmesi için çalıştı. 1984'teki kongrede devletin resmî felsefesi olan Pancasila'nın teşkilâtın ilkeleri olarak kabul edilmesini sağladı. Aynı kongrede yine onun görüşleri doğrultusunda teşkilâtın, müslüman grupların siyasî kolu olan Birleşik Kalkınma Partisi ile bağlarını kesmesi kararlaştırıldı. Kongrede ayrıca siyaset eksenli duruş sergileyen ve Nehdatü'l-ulemâ'nın yirmi sekiz yıldan beri genel başkanlığını yapan K. H. İdhem Hâlid'in yerine Abdurrahman Vahîd seçildi; pek çok yenilikçi arkadaşı da teşkilâta etkili pozisyonlara getirildi. Batı

eğitimine önem veren Abdurrahman Vahid, genç Nehdatü'l-ulemâ üyelerinin yurt dışında üniversite tahsili yapmalarını teşvik etti. Ekonomik alanda ortaklıklar oluşturulmasını ve Nehdatü'l-ulemâ taraftarı küçük işletmelerle Çinli büyük işletmeciler arasında ekonomik bağlar kurulmasını önemsendi. Vizyon sahibi bir lider olmakla birlikte yeterli sayıda yetişmiş elemanın yokluğu yüzünden her zaman başarılı olmasa da gerçekleştirdiği sıra dışı faaliyetlerle 1989 ve 1994 kongrelerinde de teşkilâtın genel başkanlığına seçildi.

1990'lı yılların başlarından itibaren siyasî konulara daha çok önem veren Abdurrahman Vahid'in Suharto yönetimiyle arası açıldı. Suharto, İslâmcı muhalefeti rejimle uzlaştırmak için B. J. Habibie başkanlığında Endonezya Müslüman Aydınlar Birliği adlı bir teşkilât kurdu. A. Vahid'in muhalefetine rağmen birçok yenilikçi müslüman şahsiyetin ve sivil bürokratin üye olduğu bu birlik muhafazakâr kesimden bazı Nehdatü'l-ulemâ liderlerini de bünyesine aldı. Bunun üzerine Abdurrahman, bu birliğe karşılık 1991'de kırk üç aydınla birlikte gayri müslim kesimlerin de üye olduğu Demokrasi Formu'nu oluşturdu. Demokrasi Formu, etkili görüşleri yanında Abdurrahman Vahid'in Nehdatü'l-ulemâ başkanı olarak basınla iyi ilişkiler kurmasının da katkısıyla Endonezya Müslüman Aydınlar Birliği'nden daha çok etkili oldu.

1998'deki halk ayaklanmaları neticesinde yıkılan Suharto yönetimi sonrasında çok partili siyasî ortamında, 1984 yılından itibaren uyguladığı Nehdatü'l-ulemâ'nın siyaset dışı kalması politikasına nihayet veren A. Vahid, Temmuz 1998'de Millî Uyanış Partisi'ni kurdu. 1999 yılı sonlarında diğer İslâmcı ve seküler partilerin de desteğiyle devlet başkanı seçildi, rakibi Megawati de başkan yardımcısı oldu. Devlet başkanlığı süresince Endonezya'nın çok kültürlü yapısıyla uyuşan, sivilleşme ve demokratikleşmeyi geliştiren, dinî radikalizmi reddeden bir politika izlemeye çalıştı. Ancak ülkenin kültürel yapısı bu politikaya yeterince hazır olmadığından onun başkanlık döneminde ülkede ayrılıkçı hareketler yaşandı ve toplumsal çatışmalar arttı; kendisinin ordu ile farklı görüşlere sahip olması çeşitli krizlere yol açtı. Polis ve askerî kuvvetleri yeterince denetimi altına alamaması, hatta bazı bakanlarının kendisinden bağımsız hareket etmesi üzerine giderek güç kaybetti. Nihayet yirmi bir ay süren görevinin ardından meclis tarafından devlet başkanlığından uzaklaştırıldı.

Buna rağmen eski sevenleriyle birlikte bazı dinî azınlıkların, insan hakları taraftarı grupların ve liberal düşünceli aydınların desteğini kaybetmedi. Ciddi sağlık sorunlarına ve görme duyusunu kaybetmesine rağmen siyasî faaliyetlerini, toplumu aydınlatma işlevini sürdürdü. Hayatının son günlerini çeşitli hastalıklarla geçiren Abdurrahman Vahid 30 Aralık 2009 tarihinde Cakarta'da vefat etti, cenazesi memleketi Jombang'a götürülerek babasının pesantreninin yanına defnedildi.

Abdurrahman Vahid sistemli bir düşünür olmamakla birlikte mevcut düşünce sistemlerini başarıyla uygulayan bir müslüman aydındır. Toplumsal kalkınma, insan hakları, liberal teoloji ve modern hermenötik gibi konulardaki görüşleri fıkıh terimleriyle açıklamaya ve bunları "makâsîdüş-şerîa" tartışmaları ekseninde yorumlamaya çalışmıştır. Bilhassa fıkhîtaki maslahat prensibine büyük önem vermiş, birçok fıkıh kuralının modern hayatın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Modern bir düşünce olan İslâmî devlet kavramına şiddetle karşı çıkmış, bu kavramın geleneksel İslâm'a yabancı olduğunu, buna karşılık adalet ve şûra gibi İslâmî ilkelere liberal demokrasiyle uyduğunu düşünmüştür. Ona göre devletin siyasî temelini ve ideolojisini dine dayandırmak doğru değildir. Esasen dinî kaynaklardaki prensiplerin yönetimde hâkim olduğu bir sistem tabiatı itibarıyla İslâm'a da uygundur. A. Vahid, Kur'an ve Sünnet'te belirli bir hükümet biçimi olmadığını belirterek din temelli partilere ve teokratik devlet sistemine de muhalefet etmiş, Endonezya'daki siyasal İslâmî hareketleri reddedip ülkenin kültürel formlarıyla birlikte ortaya çıkan geleneksel ve kültürel İslâm anlayışını benimsemiştir. Günümüz demokrasi değerlerinin İslâm'ın evrensel değerleriyle örtüştüğünü belirtmiş, hürriyet, adalet ve istişareyi üç önemli demokratik değer olarak görmüştür. Ayrıca dinî özgürlüklere ve dinî azınlıkların haklarının korunmasına sıkça vurgu yaparak kuşatıcı, demokratik ve çoğulcu bir toplumsal yapıyı savunmuştur.

Eserleri. Abdurrahman Vahid doğrudan bir eser yazmamakla birlikte çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar kaleme almış, bu yazıları ve çeşitli platformlardaki konuşmalarıyla tebliğleri kitap haline getirilerek yayımlanmıştır: *Bunga Rampai Pesantren* (Jakarta 1978), *Muslim di Tengah Pergumulan* (Jakarta 1981), *Kiai Menggugat Gus Dur Menjawab*,

Sebuah Pergumulan Wacana dan Transformasi (Jakarta 1989), *Kiai Nyentrik Membela Pemerintah* (Yogyakarta 1998), *Tabayyun Gus Dur* (Yogyakarta 1998), *Islam, Negara, dan Demokrasi, Himpunan Percikan Perenungan Gus Dur* (Jakarta 1999), *Prisma Pemikiran Gus Dur* (Yogyakarta 1999), *Tuhan Tak Perlu Dibela* (Yogyakarta 1999), *Gus Dur Menjawab Perubahan* (Jakarta 1999), *Membangun Demokrasi* (Bandung 1999), *Mengurai Hubungan Agama dan Negara* (Jakarta 1999), *Melawan Melalui Lelucon* (Jakarta 2000), *Islamku, Islam Anda, Islam Kita: Agama Masyarakat Negara Demokrasi* (Jakarta 2006), *Islam Kosmopolitan: Nilaian-nilai Indonesia, Transformasi Kebudayaan* (Jakarta 2007). Son iki eser onun temel görüşlerini yansıtan en önemli seçme yazıların içeriktedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. R. Woodward, "Conversations with Abdurrahman Wahid", *Toward a New Paradigm: Recent Developments in Indonesian Islamic Thought* (ed. M. R. Woodward), Tempe 1996, s. 133-153; D. E. Ramage, "Democratisation, Religious Tolerance and Pancasila: The Political Thought of Abdurrahman Wahid", *Nahdlatul Ulama: Traditional Islam and Modernity in Indonesia* (ed. G. Barton – G. Fealy), Clayton 1996, s. 227-257; G. Fealy, "The 1994 NU Congress and Aftermath: Abdurrahman Wahid, Suksesi and the Battle for Control of NU", *a.e.*, s. 257-278; G. Barton, "The Liberal, Progressive Roots of Abdurrahman Wahid's Thought", *a.e.*, s. 190-226; a.m.f., *Gus Dur: The Authorized Biography of Abdurrahman Wahid*, Jakarta 2006; a.m.f., "Indonesia's Nurcholish Madjid and Abdurrahman Wahid as Intellectual Ulama: The Meeting of Islamic Traditionalism and Modernism in Neo-Modernist Thought", *Islam and Christian-Muslim Relations*, VIII/3, Birmingham 1997, s. 323-350; a.m.f., "Indonesia's Difficult Transition and President Abdurrahman Wahid", *Pacific Review: Peace, Security & Global Change*, XI/II/3, London 2001, s. 273-281; J. L. Esposito – J. O. Voll, *Makers of Contemporary Islam*, Oxford 2001, s. 199-216; M. van Bruinessen, "Back to Situbondo? Nahdlatul Ulama Attitudes Towards Abdurrahman Wahid's Presidency and His Fall", *Indonesia: In Search of Transition* (ed. H. S. Nordholt – I. Abdullah), Yogyakarta 2002, s. 15-46; a.m.f., "Abdurrahman Wahid", *The Encyclopedia of Islam Three*, Leiden 2013, fas. 1, s. 4-9; S. Rochmat, "Abdurrahman Wahid on Reformulating the Theology of Islamic Democracy to Counter Secularism in Modern Era", *Ritsumeikan International Affairs*, IV, Kyoto 2006, s. 119-145; Mujiburrahman, "Islam and Politics in Indonesia: The Political Thought of Abdurrahman Wahid", *Islam and Christian-Muslim Relations*, X/3 (1999), s. 339-352; N. Mitsuo, "Abdurrahman Wahid", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, I, 14-15; "Wahid, Abdurrahman", *Ensiklopedi Islam*, Jakarta 1999, V, 161-163.

